

Tussen Rijn en Lek 1986 4 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9620>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

20e jaargang

nummer 4

december 1986

Inhoud van dit speciale SCHALKWIJK-850⁺ nummer

Van de Redactie.

P.M. Heijmink Liesert: De samenvoeging van Houten, Schalkwijk, Tull en 't Waal 25 jaar later.

P. Kool: Het kaaspakhuis

M. Bijleveld en

H. Reinders: "... en hetwelk hem ter verpoozing verstrekte."

R.J. Butterman: De nachtwacht van Schalkwijk in 1790.

H. Reinders: Een volkstelling uit Schalkwijk van 1786.

recensie: P.M. Heijmink Liesert: 80 jaar Fanfarekorps.

redactie-commissie

R.J. Butterman, Wijk bij Duurstede; L.M.J. de Keyzer, Houten;

G. de Nie, Schalkwijk; H. Reinders, Bunnik; O.J. Wittewaall, 't Goy;

A. Graafhuis, Utrecht (erelid).

Eindredactie en redactie-adres

mevr. G. de Nie, Molenpad 3, 3998 KE Schalkwijk, tel. 03409-1580

Secretariaat van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'

mevr. T. Springer-Stam, Platolaan 10, Zeist, tel. 03404-20627.

Lidmaatschap van de vereniging, tevens abonnement op dit tijdschrift: f 25,- per jaar (studenten en scholieren: f 12,50), over te maken op rekeningnr. 32.98.07.498. t.n.v. de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek', Rabobank Houten (postrekening van de bank: 214585).

TS oct 6/65

Van de redactie

Voor U ligt wederom een 'themanummer' van ons periodiek, een speciaal nummer over één dorp, dit maal over Schalkwijk. Het is niet voor het eerst dat wij dit doen: in 1985 werd in het 4e nummer speciaal aandacht besteed aan Bunnik, nu aan Schalkwijk en er staat ook een 'Houten' nummer op stapel voor volgend jaar.

Het uitbrengen van themanummers gebeurt niet zo maar. In Bunnik was destijds de aanleiding de 100e geboortedag van Johan de Kruijf; in Schalkwijk is het de oudste vermelding van het dorp nu precies 850 jaar geleden in 1136. Voor het themanummer over Houten dat gepland is juni 1987 is de redactie nog op zoek naar een geschikte aanleiding.

DE SAMENVOEGING VAN HOUTEN, SCHALKWIJK EN TULL EN 'T WAAL 25 JAAR LATER

De samenvoeging van deze drie dorpen op 1 januari 1962 maakte een einde aan eeuwen van zelfstandigheid. In dit artikel wordt op de voorgeschiedenis en de totstandkoming van dit gebeuren teruggekeken.

De groter wordende invloed van de overheid op het maatschappelijk gebeuren heeft tot een toeneming geleid van taken op de diverse bestuursniveaux, zowel in omvang als wat inhoud betreft. Daarbij trad een vergroting op van de samenhang tussen die taken. De centrale overheid is hierbij steeds meer tot de overtuiging gekomen dat de schaal waarop het leven zich ging afspelen vaak niet meer in overeenstemming was met die waarop het bestuurlijk handelen plaats heeft. De centrale overheid is hierbij meer en meer overgegaan tot schaalvergroting op het terrein van de locale overheid. Daarbij is als argument vrijwel altijd de versterking van het locale bestuur gehanteerd. Dit betekende en betekent nog steeds het samenvoegen of herindelen van gemeenten.

Aan vele samenvoegingen of herindelingen van gemeenten zijn niet zelden eerdere plannen voorafgegaan. Met betrekking tot de samenvoeging van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal zal daarom eerst worden aangegeven wat eraan vooraf ging.

Eerdere samenvoegingen of herindelingen en plannen daartoe

Bij besluit van 3 april 1798 van de "Commissie tot reorganisatie der gemeentebesturen over het voormalige gewest Utrecht" werden tot

één gemeente Houten verenigd de gerechten Houten en 't Goy, Heemstede, Schonauwen, Wulven, Oud Wulven en Waijen, alsmede Slachtmaat. De gerechten Grote Koppel, Kleine Koppel en Maarschalkerweerd werden, bij besluit van 21 mei 1798, bij Bunnik gevoegd. Schalkwijk, Honswijk en Tull en 't Waal bleven zelfstandig. "Houten en 't Goy", "Oud Wulven en Waijen" en "Tull en 't Waal" waren waarschijnlijk al eerder tot stand gekomen combinaties van gerechten. De samenvoegingen van 1798 waren het gevolg van het feit dat in dat jaar een centralistische staatsvorm werd ingevoerd.

Door een publicatie van het "Departementaal bestuur van Utrecht" van 22 september 1802 werden alle sinds 1798 ingevoerde combinaties van gerechten opgeheven en herkregen de vroegere gerechten hun zelfstandigheid. In 1801 was namelijk weer een stelsel ingevoerd waarin, in tegenstelling tot 1798, de gemeentelijke autonomie werd hersteld, met dien verstande dat de eenheid van de staatsvorm werd gehandhaafd.

In 1805 werden enkele stroken van de uiterwaarden aan de noordzijde van de rivier de Lek bij de gerechten Honswijk en Tull en 't Waal gevoegd. Als gevolg van de inlijving van ons land bij Frankrijk werden, bij decreet van 28 oktober 1810, met ingang van 1 januari 1812, de gerechten Houten en 't Goy, Heemstede, Schonauwen, Oud Wulven en Waijen, Slachtmaat, Grote Koppel, Kleine Koppel en Maarschalkerweerd tot één gemeente Houten verenigd. De gerechten Schalkwijk, Honswijk en Tull en 't Waal werden toen samengevoegd tot de gemeente Schalkwijk.

Bij de invoering van het "Provinciaal reglement van bestuur ten plattelande" van 29 juni 1816 (Bijvoegsel Staatsblad 67) werden, met ingang van 1 januari 1818, in het gebied van de tegenwoordige gemeente Houten vijf gemeenten gevormd:

1. Houten werd een zelfstandige gemeente, bestaande uit het vroegere gerecht Houten en 't Goy;
2. Tot de gemeente Oud Wulven werden verenigd de vroegere gerechten Oud Wulven en Waijen, Wulven, Heemstede, Slachtmaat, Grote Koppel, Kleine Koppel en Maarschalkerweerd.
3. Schonauwen werd een zelfstandige gemeente, omvattende het vroegere gerecht van die naam;
4. Schalkwijk werd ook een zelfstandige gemeente, omvattende het vroegere gerecht van die naam;
5. Tot de gemeente Tull en 't Waal werden verenigd de vroegere gerechten Tull en 't Waal en Honswijk.

In een reeks van jaren welke volgde, werden plannen voorbereid om tot gemeentelijke herindelingen te komen, te weten:

1829: Voorstel van Gedeputeerde Staten van Utrecht (G.S.) aan de minister om:

- a) de vroegere gerechten Houten en 't Goy, Schonauwen, Oud Wulven en Waijen, Wulven en Heemstede te combineren.
- b) de vroegere gerechten Slachtmaat, Grote Koppel, Kleine Koppel en Maarschalkerweerd met andere gerechten onder te brengen bij de gemeente Bunnik;
- c) de gemeenten Schalkwijk en Tull en 't Waal te verenigen.

1849: Voorstel van de Gouverneur der provincie Utrecht, eerst aan de minister gedaan en daarna aan gedeputeerde Staten van Utrecht, om de gemeenten Houten, Schonauwen, Oud Wulven, Schalkwijk en Tull en 't Waal te verenigen tot de gemeente Houten.

1851: voorstel:

- a) om de gemeenten Houten, Schonauwen en Oud Wulven te verenigen
 - b) om de gemeenten Schalkwijk en Tull en 't Waal te verenigen.
- Dit voorstel werd in 1853 herhaald.

Bij wet van 13 juni 1857 (Staatsblad 79) werden, met ingang van 1 januari 1858, tot de gemeente Houten samengevoegd de drie gemeenten Houten, Schonauwen en Oud Wulven. De twee laatste gemeenten werden opgeheven omdat zij te weinig inwoners hadden om een zelfstandig bestaan te voeren. Schalkwijk en Tull en 't Waal bleven zelfstandige gemeenten.

In een aantal volgende jaren werden opnieuw plannen ontworpen om tot gemeentelijke herindelingen te komen, te weten:

1921: De gemeenteraad van Tull en 't Waal stelde in dat jaar aan de provincie voor om deze gemeente bij Houten te voegen. Na een bespreking op het provinciehuis in 1924 besloot de raad dit voorstel zodanig te wijzigen dat twee nieuwe gemeenten zouden ontstaan, namelijk:

1. Houten (zonder 't Goy) met daarbij gevoegd het gebied van Schalkwijk en Tull en 't Waal ten westen van het Inundatiekanaal.
2. Schalkwijk, voorzover gelegen ten oosten van het Inundatiekanaal, met daarbij gevoegd het gebied van 't Goy.

Het motief van de raad van Tull en 't Waal tot deze stap was de te zware belastingdruk op deze gemeente. Dit was echter de officiële lezing. De ware reden was gelegen in de slechte samen-

werking tussen de twee aan elkaar grenzende gemeenten Schalkwijk en Tull en 't Waal, waarvan de dorpsgrenzen volledig door de gemeentegrenzen heen liepen. De slechte samenwerking ontaarde in die tijd en in latere jaren niet zelden in tegenwerking. Het verschil in de geaardheid van de inwoners van de dorpen Schalkwijk en Tull en 't Waal lag hieraan ten grondslag. Na nog andere mogelijkheden te hebben onderzocht trok de raad het voorstel tenslotte in 1925 in.

1948: Voorstel om Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal samen te voegen. Bij brief van 17 juli 1950 deelden G.S. van Utrecht aan de betrokken gemeente mede, dat zij tot de slotsom waren gekomen dat samenvoeging bij de bestaande omstandigheden en verhoudingen niet raadzaam moest worden geacht. G.S. baseerden zich daarbij onder meer op de bezwaren welke door de raden van de drie gemeenten naar voren waren gebracht en op een door de Provinciale Planologische Dienst van Utrecht (P.P.D.) op 28 februari 1950 uitgebracht rapport, dat zich tegen samenvoeging had uitgesproken, maar vóór samenvoeging van Schalkwijk met Tull en 't Waal.

1955: De minister van Binnenlandse Zaken liet G.S. van Utrecht bij brief van 18 oktober 1955 weten er de voorkeur aan te geven om de indiening van een wetsontwerp tot samenvoeging van Schalkwijk met Tull en 't Waal enige tijd uit te stellen. Zijn motief was voornamelijk gelegen in de belangen van de ruilverkavelingsplannen in dit gebied.

De samenvoeging van 1962

Op 21 april 1958 lieten G.S. de drie gemeenten Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal weten dat de minister van Binnenlandse Zaken (B.Z.) van oordeel was, dat de enkele samenvoeging van Schalkwijk en Tull en 't Waal, gezien de reeds bestaande samenwerking tussen beide gemeenten, niet tot een betekenende vergroting van bestuurskracht zou leiden. De minister gaf de voorkeur aan samenvoeging van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal per 1 januari 1960. Met deze brief zat de rook in de gordijnen. Tenslotte zou alles in vlammen opgaan. Ook de illusies van diegenen die toen nog meenden dat er wat te redden viel. De samenvoeging was toen niet meer te keren. Het was alleen nog maar een kwestie van het volgen van de vereiste procedure en het leveren van strijd door de tegenstanders. Strijd ook om de motieven welke werden aangevoerd om de samenvoeging te rechtvaardigen.

De aangevoerde motieven voor deze samenvoeging, die hieronder volgen, zijn opgesomd in de toelichting welke bij de ontwerp-regeling.

Het commentaar eronder is van de schrijver van dit artikel.

1. Een verbetering tot stand brengen in het grensbeloop tussen de drie gemeenten en die van Cothen en Jutphaas.

Er waren exact 40 hectaren in het geding bij de verbetering van de grensbelopen tussen de voormalige gemeente Houten en de gemeenten Cothen en Jutphaas. Die grenscorrecties hadden zonder de samenvoeging ook wel tot stand kunnen komen.

Dat er wel redenen waren om de grensbelopen tussen enerzijds Houten en Schalkwijk en anderzijds tussen Schalkwijk en Tull en 't Waal te verbeteren, is in zoverre juist, dat het alleen maar om redenen van praktische aard ging. Het gebied van Houten ten zuiden van het Amsterdam-Rijnkanaal was altijd al en dus lang vóór de aanleg van dit kanaal op Schalkwijk georiënteerd. Het gebied van Rietveld daarentegen behoorde tot de gemeente Schalkwijk, maar maakte deel uit van het dorp Tull en 't Waal. Honswijk behoorde tot de gemeente Tull en 't Waal, maar was voor het grootste gedeelte op Schalkwijk gericht. Om dan toch een goed grensbeloop tussen onderhavige gemeenten te krijgen, zou een samenvoeging van Schalkwijk met Tull en 't Waal, met het Amsterdam-Rijnkanaal als grens met Houten, meer in de rede hebben gelegen. Het kanaal vormt een zodanige scheiding dat het gebied van de tegenwoordige gemeente Houten in tweeën wordt gedeeld.

2. Een versterking van de gemeentelijke bestuurskracht, welke slechts kan worden verkregen door samenvoeging van de drie gemeenten.

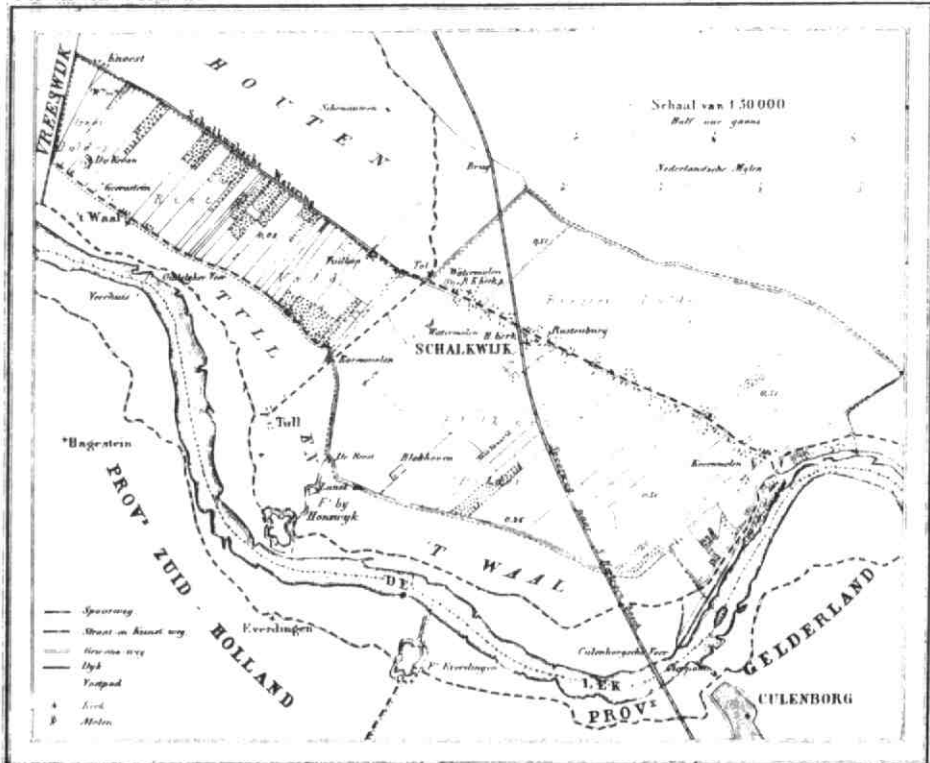
Garanties dat een versterking van de gemeentelijke bestuurskracht zou kunnen worden verkregen, werden niet gegeven. Dat die versterking kan worden verkregen door samenvoeging van gemeente, blijkt altijd een loze propagandistische kreet te zijn, welke nimmer door enig wetenschappelijk onderzoek wordt onderbouwd. Er is zelfs helemaal geen krachtiger bestuur te verwachten van samengevoegde gemeenten welke -gezien de bestaande verhoudingen- geen andere eigenschappen zal kennen dan de opgeheven gemeenten. Dit zou dan ook in de jaren na de samenvoeging blijken.

3. De noodzaak tot vorming van krachtiger randgemeenten rond de stad Utrecht.

Voor de noodzaak van het vormen van een krachtige randgemeente van de stad Utrecht is meer nodig dan alleen maar de vorming van een nieuwe gemeente zonder meer.

4. De structuur van de drie gemeenten stemt in grote mate overeen.

Dat de structuur van een aantal gemeenten in grote mate overeen stemt, mag geen argument zijn tot opheffing over te gaan.

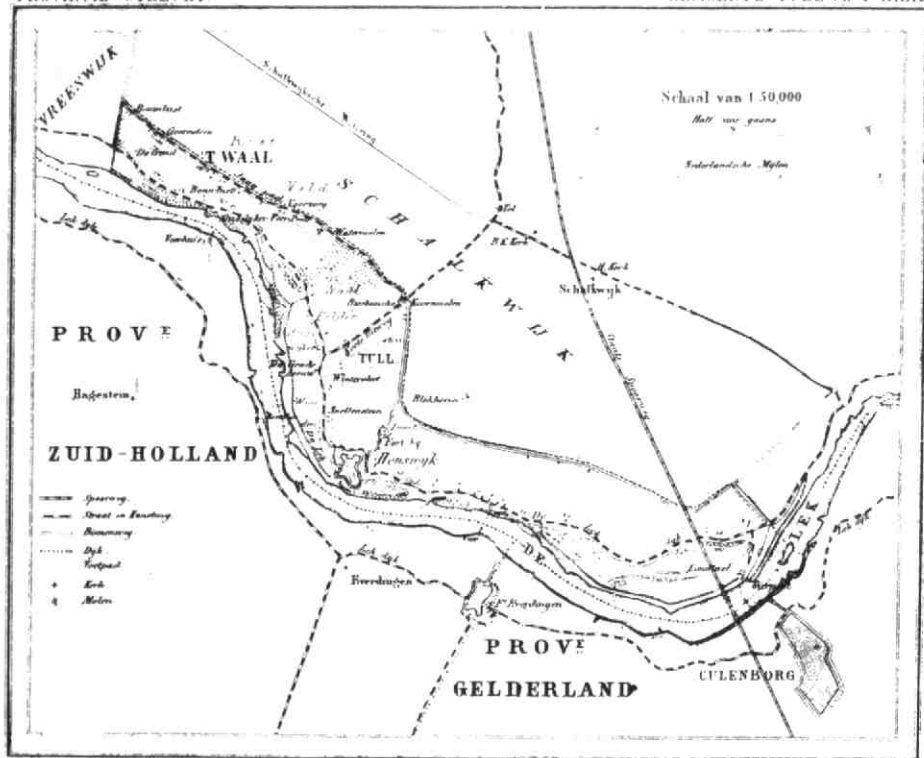
1868. 1789 Bunders 1100 Inwoners

5. Landschappelijk vormen de gemeenten, ondanks de aanwezigheid van het Amsterdam-Rijnkanaal, een eenheid. Dit kanaal doorsnijdt -even als de spoorlijn Utrecht-Den Bosch- de landerijen, doch onderscheidt deze niet wezenlijk van elkaar. Een tweetal bruggen en een zogenaamde rijdende pont zorgen voor een behoorlijke verbinding tussen Houten en Schalkwijk.

Dat de drie gemeenten landschappelijke een eenheid vormen is evenmin een argument voor het samenvoegen ervan. In het onderhavige geval wordt zelfs gesteld: "ondanks de aanwezigheid van het Amsterdam-Rijnkanaal". Gesteld had moeten worden, dat juist door de aanwezigheid van het kanaal de verschillen van de landschappelijke opbouw beter tot uitdrukking komen. Ten noorden van het kanaal duidt het grootste gedeelte van het gebied op oude cultuurgronden, met overgangsontginningen naar de komgebieden. Ten zuiden van het

PROVINCIE UTRECHT

GEMEENTE TULL en 'T WAAL

1868.

871 bunders 550 houtsaas

Staat van het Rijk der Nederlanden

kanaal duidt het landschap op een ontginningspatroon, van het zuidoosten naar het westen omzoomd door de smalle strook cultuurgrond van de Lekoever. Het ten noorden van het kanaal gelegen gebied van Schonauwen behoort wat de structuur betreft tot het ten zuiden gelegen komgebied van Schalkwijk.

6. De R.k. godsdienst overheerst in elk van de drie gemeenten.

Het overheersen van een bepaalde godsdienst in drie aangrenzende gemeenten is ook geen argument om die gemeenten samen te voegen. Bovendien liepen de percentages in de drie gemeenten sterk uiteen en werden die gemeten naar de gemeenten en niet naar de dorpen.

Het hoge percentage rooms-katholieken van de gemeente Houten (72,0%) werd namelijk beïnvloed door de overwegend r.-k. bevolking van het tot die gemeente behorende dorp 't Goy. Op dezelfde manier was er een verschil tussen de gemeente Schalkwijk (88,3% r.-k.) en

het dorp van die naam (92,2%), en tussen de gemeente Tull en 't Waal (50,2% r.-k.) en het dorp van die naam (40,9%).

7. In de geaardheid van de bevolking zijn geen bijzondere verschillen aanwezig.

Dat in de geaardheid van de bevolking van de drie gemeenten geen bijzondere verschillen aanwezig waren, is ook weer zo'n argument dat niet was onderbouwd. Daar komt nog bij dat er wel degelijk een verschil in geaardheid was in de bevolking van de drie gemeenten. Terwijl de autochtone bewoners van Houten meer traditioneel zijn ingesteld, hebben die van Schalkwijk vanouds een houding van zelfstandigheid en zelfbewustheid die is overgebleven van de voorvaderlijke kolonisten die zich in de 12e eeuw in Schalkwijk vestigden. In de gemeente Tull en 't Waal (en dan feitelijk in het dorp van die naam) woont van oorsprong een weinig homogene bevolking, afkomstig uit verschillende windstreken.

8. De drie gemeenten hebben dezelfde persoon als burgemeester. De secretaris, de onvanger en de ambtenaren van de burgerlijke stand van de gemeente Schalkwijk zijn tevens als zodanig in dienst van de gemeente Tull en 't Waal. Beide gemeenten hebben een gemeenschappelijke secretarie met gemeenschappelijk personeel.

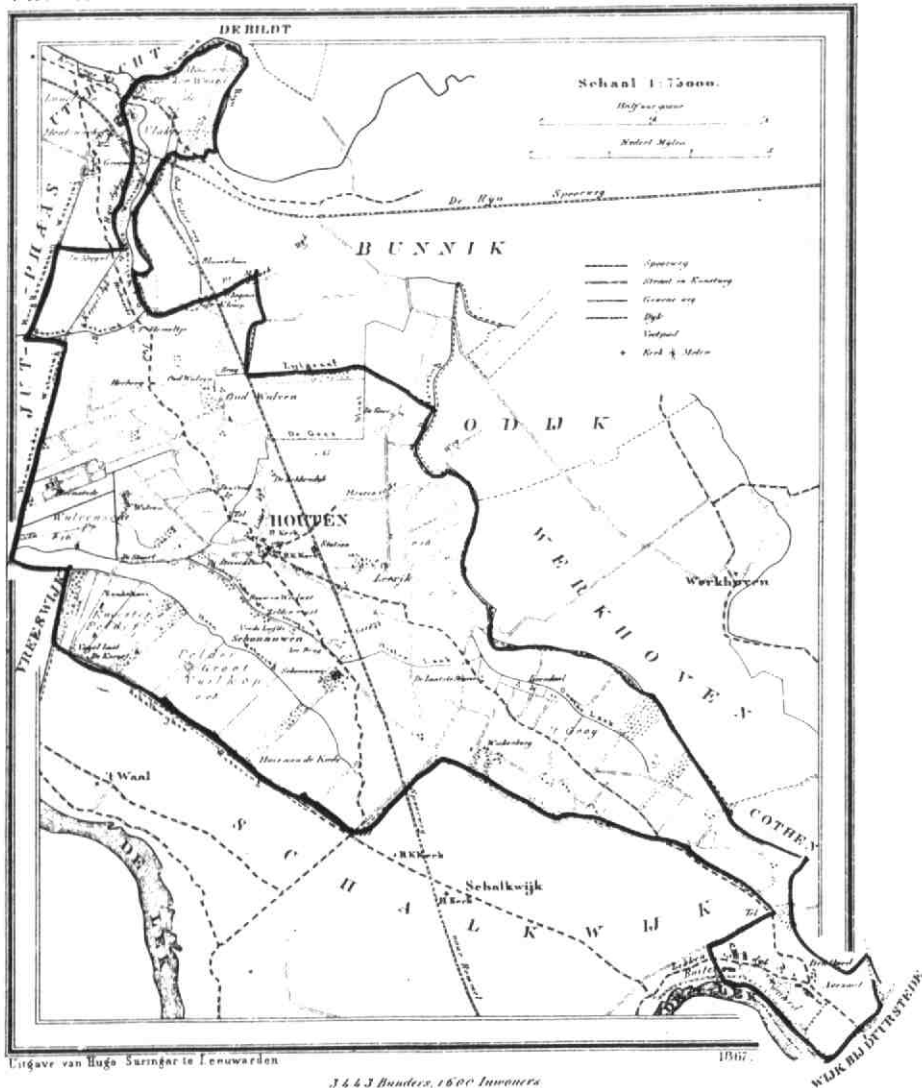
Eén burgemeester voor drie kleine gemeenten behoeft op zich geen argument te zijn voor samenvoeging. Een gemeenschappelijke secretarie voor Schalkwijk en Tull en 't Waal had wellicht een reden moeten zijn voor een samenvoeging van die twee gemeenten. Er waren en zijn meer gezamenlijke belangen in de twee gemeenten, zoals één brandweer, één kruisvereniging, kerkelijke grenzen die door de gemeentegrenzen heen lopen en bepaalde voorzieningen in Schalkwijk waarop ook de inwoners van Tull en 't Waal waren en zijn aangewezen.

Vóór 1 oktober 1958 moesten de gemeenteraden van de drie gemeenten het gevoelen over de voorgenomen samenvoeging aan G.S. kenbaar maken. Ten aanzien van de wijziging van de gemeentegrenzen van de bij de ophanden zijnde samenvoeging betrokken gemeenten Cothen en Jutphaas kan worden volstaan met te vermelden dat de gemeenteraden van die gemeenten geen bezwaren hadden. De gemeenteraden van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal kwamen afzonderlijk bijeen om zich over de samenvoeging uit te spreken. In het kort kwam het op het volgende neer:

Houten: De gemeenteraad van Houten vergaderde op 15 september 1958. Burgemeester en wethouders waren niet met een voorstel gekomen. Zij oordeelden dat het beter zou zijn om een commissie uit de raad te

PROVINCIE UTRECHT.

GEMEENTE HOUTEN.

benoemen om in een nota het onderwerp te belichten. De raad nam dit voorstel niet over en het punt werd nog tijdens die vergadering afgehandeld. Bij brief van 19 september 1958 werd het standpunt van de raad aan G.S. meegedeeld. Met 6 stemmen voor en 5 tegen werd ten

gunste van de plannen besloten. Aan dit bestluit werden nog wel enkele voorwaarden verbonden, waarvan de voornaamste zijn:

1. Vanwege het Rijk of de provincie zal moeten worden gezorgd voor een rechtstreekse verbinding tussen de huidige gemeente en Tull en 't Waal en wel via het pontveer te Houten, hetwelk alsdan voor eenieder kosteloos en dag en nacht ten gebruike zou moeten worden gesteld.
2. In het gebied van de gemeente Schalkwijk zal een hulpsecretarie moeten worden gevestigd.
3. Van overheidswege dient alle medewerking te worden gegeven dat in het gebied van de huidige gemeente Houten een landbouwhuishoudschool zal worden gevestigd.

Verschillende raadsleden van Houten voerden, buiten aangehaalde voorwaarden, nog motieven voor en tegen aan, met name:

- a) dat de kernen te ver uiteen liggen;
- b) dat de afstanden voor Houten buiten beschouwing blijven;
- c) omdat geen financieel voordeel voor Houten is te behalen, kan van geen samenvoeging sprake zijn;
- d) dat vanwege het grote verschil in volksaard samenvoeging niet wenselijk is.
- e) dat samenvoeging van alleen Schalkwijk met Tull en 't Waal verworpen moet worden omdat de vrees gewettigd is dat het gedeelte van Houten ten zuiden van Amsterdam-Rijnkanaal bij de nieuw te vormen gemeente zal worden gevoegd, hetgeen een wel erg groot verlies aan inwoners en grondgebied voor de overblijvende gemeente Houten betekent. Hieraan werd als argument toegevoegd, dat Houten in verband met de expansiezucht van de stad Utrecht ook in de toekomst wel een gedeelte van het grondgebied aan die gemeente zal kwijtraken.

Schalkwijk. De gemeenteraad van Schalkwijk vergaderde op 29 september 1958. Een uit die raad geformeerde commissie had, in overleg met mr.dr. C.Ch.A. van Haren, advocaat te 's-Gravenhage, een rapport samengesteld. De commissieleden waren eenstemmig in advies aan de raad. De gemeenteraad nam het advies over en liet G.S. op 6 oktober weten, dat hij zich met de voorgenomen samenvoeging niet kon verenigen en dat hij zich, evenals in 1950, wel kon verenigen met de samenvoeging van Schalkwijk en Tull en 't Waal, waarbij een zodanige wijziging van de grens met de gemeente Houten zou moeten plaats vinden dat de nieuwe grens door het midden van het Amsterdam-Rijnkanaal zou gaan lopen.

De motieven welke in 1950 door de P.P.D. werden aangevoerd om een samenvoeging van de hand te wijzen, werden nu door Schalkwijk gretig gebruikt in een poging hetzelfde resultaat te behalen.

Tull en 't Waal. De Gemeenteraad van Tull en 't Waal vergaderde eveneens op 29 september 1958. Een uit de raad geformeerde commissie had voor haar rapportage ook de heer Van Haren ingeschakeld. De commissieleden waren echter niet eenstemmig in hun advies aan de raad. Eén lid wenste, ook wanneer Tull en 't Waal haar zelfstandigheid zou moeten verliezen, geen samenvoeging met alleen maar Schalkwijk. De gemeenteraad nam het meerderheidsstandpunt van de commissie over en berichtte G.S. op 6 oktober 1958 vóór alles aan te dringen op zelfstandigheid en tegen samenvoeging van de drie gemeenten te zijn, waarbij, wanneer het behoud van zelfstandigheid niet mogelijk is, noodgedwongen de voorkeur wordt gegeven aan het samengaan met Schalkwijk.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (V.N.G.). Tijdens de procedure werd door geen van de bij de samenvoeging betrokken gemeenten de V.N.G. om advies gevraagd. De gemeenten zagen deze vereniging, waarvan zij wel lid waren, teveel als een vereniging van grote gemeenten, die zich niet of nauwelijks inliet met het behoud van de zelfstandigheid van de kleine leden.

Kritiek uit Schalkwijk. Er kwam vooral uit Schalkwijk ongemeen felle kritiek op de samenvoegingsplannen en een sterk verzet ertegen. De tijd van medezeggenschap en inspraak lag nog in het verschiet, maar in Schalkwijk werden protestbijeenkomsten belegd en de bevolking aangespoord protestbrieven aan de minister te zenden. Er vormde zich een groep mensen die huis-aan-huis de bevolking tot schrijven aanzette. Het resultaat was dat enige honderden brieven richting Den Haag gingen. Vanuit het overwegend katholieke dorp werd de fractie van de Katholieke Volkspartij (K.V.P.) in de Tweede Kamer bewerkt om een krachtig "nee" tegen de voorgenomen samenvoeging te laten horen. Dit alles was tevergeefs. Ook had men zich de moeite kunnen besparen om Kamerleden te benaderen. Niet één liet een krachtig protest horen of een aarzelend "nee" doorklinken, laat staan een stem tegen het voorstel. De protestbijeenkomsten en -acties werden vanuit de gemeenschap Schalkwijk georganiseerd. Door geen van drie gemeentebesturen is de bevolking, op welke wijze dan ook, betrokken door de overheid bij het proces van gemeentelijke herindeling.

Verdere procedure. Het volgende onderdeel van de procedure was een hoorzitting op 18 november 1958, waarin de gemeenten in de gelegenheid werden gesteld nog nadere toelichting te geven op de reeds eerder schriftelijk overgelegde standpunten. Alle drie de gemeenten hebben van deze gelegenheid gebruik gemaakt. Wat naar voren werd gebracht, was een herhaling van de standpunten.

Om zich te oriënteren bracht de minister van B.Z. op 7 december 1959 een bezoek aan de drie gemeenten. De gemeenteraden werden opnieuw in de gelegenheid gesteld hun meningen kenbaar te maken. Ook toen was het een herhalen en verduidelijken van de standpunten.

Op 11 juni 1960 werde het betreffende wetsontwerp bij de Tweede Kamer ingediend. Ten aanzien van de ophanden zijnde samenvoeging behelsde de Memorie van toelichting onder meer:

1. Een schets van Tull en 't Waal.
2. De conclusie dat bij een samenvoeging van alleen Schalkwijk en Tull en 't Waal een gemeente zou ontstaan waarbij niet van een betekenende versterking van de bestuurskracht zou kunnen worden gesproken.
3. De motivering dat en waarom samenvoeging met Houten wenselijk zou zijn.

De vaste Commissie voor B.Z. uit de Tweede Kamer bracht op 7 oktober 1960 een oriënterend bezoek aan de drie gemeenten. Na een rondrit per autobus door het gebied stelde de commissie de gemeentebesturen in de gelegenheid om in de statenzaal van het provinciehuis in Utrecht hun zienswijze nog eens kenbaar te maken. Alle drie de gemeenten maakten hiervan gebruik.

Wat al eerder is opgemerkt, kan ook hier worden herhaald. Het was het opnieuw naar voren brengen van de inmiddels overbekende standpunten. Er was alleen een andere wijze van voordracht door de vertegenwoordigers van de drie gemeenten. Die van Houten (wethouder Van Bladel) en die van Tull en 't Waal (wethouder Van Dijk) lazen hun verhaal van het papier op. De vertegenwoordiger van Schalkwijk (wethouder Vulto) daarentegen stal de show. Voor de vuist weg en met krachtige stem wist hij met de fraaiste volzinnen zijn gehoor zo'n ortroerend verhaal voor te schotelen dat iedereen van hem moest geloven dat met het opheffen van de gemeente Schalkwijk de wereld zou vergaan. Wat de anderen aan beschikbare tijd over hadden, gebruikte hij voor zijn breedsprakige, maar goed onderbouwde, verhaal. Maar wat voor een voordracht ook, de samenvoeging zou uitsluitend een kwestie van het volgen van de procedure blijken te zijn.

De commissie uit de Tweede Kamer bracht op 15 december 1960 verslag uit. Enige leden achtten het ontwerp zonder meer aanvaardbaar, omdat een gemeente als Tull en 't Waal met toen 530 inwoners beslist niet en een gemeente als Schalkwijk met minder dan 2000 inwoners nauwelijks bestaansrecht hadden. Deze commissieleden waren van oordeel dat samenvoeging met Houten geen problemen zou opleveren, gelet ook op de grote overeenstemming in de geaardheid van de bevolking. Uit niets blijkt waarop die commissieleden hun conclusie baseerden. De overige commissieleden wensten niet eerder een standpunt te bepalen dan nadat een aantal vragen waren beantwoord. De minister antwoordde op 30 mei 1961. Op die dag diende hij tevens een nota van wijzigingen in op het wetsontwerp tot samenvoeging. Een gewijzigd ontwerp van de wet werd op 31 mei 1961 ingediend. Daarna volgde het eindverslag van 6 juni van de kamercommissie en de nota hierop van de minister van 8 juni.

Uiteindelijk werden, met het voorbijgaan van de conclusies van de betrokken gemeenteraden, de drie gemeenten Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal, bij wet van 30 juni 1961 (Staatsblad 219), opgeheven en met ingang van 1 januari 1962 samengevoegd tot één gemeente met de naam Houten.

Gevolgen van de samenvoeging

	Inwoners	Woningen	Grondgebied
(voormalige gemeente) Houten	3.618	685	3.257 ha
van Houten naar Jutphaas	29	3	23 ha
van Houten naar Cothen	-	-	4 ha
	<u>3.589</u>	<u>682</u>	<u>3.230 ha</u>
Van Cothen naar Houten	-	-	13 ha
	<u>3.589</u>	<u>682</u>	<u>3.243 ha</u>
gemeente Schalkwijk	1.994	405	1.818 ha
gemeente Tull en 't Waal	<u>519</u>	<u>110</u>	<u>881 ha</u>
Totaal nieuwe gemeente Houten	<u>6.102</u>	<u>1.197</u>	<u>5.942 ha</u>

Randgemeenten van de stad Utrecht. De samenvoeging van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal werd mede ingegeven door de gedachte dat rondom de stad Utrecht een aantal grotere gemeenten zouden moeten liggen, welke eventueel een gedeelte van de overtollige bevolking van die stad zouden kunnen opnemen. Zo ontstond niet alleen de nieuwe gemeente Houten per 1 januari 1962, maar voordien al Maarssen door samenvoeging per 1 juli 1949 van Maarssen met Maarssveen en door samenvoeging per 1 juli 1957 van Maarssen met Tienhoven, alsmede per 1

januari 1954 Vleuten-De Meern door samenvoeging van Vleuten en Haaruilens met het grootste gedeelte van Veldhuizen en ongeveer de helft van Oudenrijn, alsook per 1 september 1964 Bunnik door samenvoeging van Bunnik, Odijk en Werkhoven en tenslotte per 1 juli 1971 Nieuwegein door samenvoeging van Jutphaas met Vreeswijk.

Enkele gevolgtrekkingen naar aanleiding van de vorming van de gemeente Houten. Het verdwijnen van het gemeentelijke bestuursapparaat uit een dorp als Schalkwijk betekent niet alleen dat een aantal gemeentelijke functionarissen voortaan elders hun werk moeten verrichten en dat de inwoners voor de verzorging van verschillende behoeften zich naar een andere plaats moeten begeven, maar ook het verlies van een min of meer persoonlijke dienstverlening. De sluiting van het gemeentehuis en het vertrek van burgemeester en gemeentesecretaris worden bovendien ervaren als een achteruitgang in status van het dorp. De bevolking kan zich sinds die samenvoeging niet meer met de gemeente Schalkwijk vereenzelvigen en wil dat met de gemeente Houten niet (ook al vanwege de bestaande rivaliteit welke vanouds tussen de inwoners van het dorp Houten en die van het dorp Schalkwijk bestaat). Was er voor een nieuwe gemeentenaam gekozen dan was een indentificatie aanwezig. Het dorp Houten ging er, als centrum van de nieuwgevormde gemeente, in status op vooruit.

Voor sommige raadsleden betekende de samenvoeging het einde van een raadslidmaatschap. Voor andere openden zich daarentegen nieuwe perspectieven. In verband met de samenvoeging moesten er op 15 november 1961 raadsverkiezingen worden gehouden. De samenstelling van de gemeenteraad, naar vertegenwoordigers uit de voormalige gemeenten, is:

Verkiezingsjaar	Houten	Schalkwijk	Tull en 't Waal	Totaal
1961	8	3	2	13
1966	8	3	2	13
1970	8	4	1	13

De politieke samenstelling van de raden van de voormalige gemeenten was:

Houten: 6 K.V.P., 1 A.R.P., 1 S.G.P., 1 C.H.U., 1 P.v.d.A..

Schalkwijk: 6 K.V.P. en 1 Protestants-Chr. groepering (P.C.).

Tull en 't Waal: 4 K.V.P., 2 P.C..

De samenstelling van de raad van de nieuwgevormde gemeente Houten was: 8 K.V.P., 2 P.C., 1 S.G.P., 1 P.v.d.A. en 1 Gemeentebelangen.

Sinds 1974 is er meer sprake geworden van vertegenwoordigers uit

het hoofddorp Houten en die uit de tot de gemeente behorende dorpen 't Goy, Schalkwijk en Tull en 't Waal. De samenstelling van de gemeenteraad is sindsdien:

Verkiezingsjaar	Houten	'Goy-Schalkwijk-Tull en 't Waal	Totaal
1974	6	7	13
1978	7	6	13
1982	12	3	15
1986	15	2	17

Na tien jaar samenvoeging was de doorstroming van raadsleden al zo groot dat nauwelijks nog een raadslid het juiste hoe en waarom van die samenvoeging wist. Ambtelijk is het blijven steken bij diegenen die de herindeling aan den lijve hebben ondervonden.

Ook voor de ambtenaren van de bij de samenvoeging betrokken gemeenten deden zich verschillen in perspectief voor. Voor de meesten bestond de mogelijkheid om opgenomen te worden in het ambtelijk apparaat van de nieuwe gemeente. Eén ambtenaar van Houten verliet vóór de datum van de gemeentelijke herindeling de overheidsdienst. Voor twee ambtenaren van de gemeenschappelijke secretarie van Schalkwijk en Tull en 't Waal was het vooruitzicht van het werken in de nieuwgevormde gemeente niet aantrekkelijk. Zij zegden hun werkverband op vóór de samenvoeging een feit was. Dit gaf natuurlijk een bijzondere belasting voor de blijvers. Toen de secretaris van die gemeenten zo ongeveer twee jaar vóór de gemeentelijke herindeling kwam te overlijden was de totale ambtelijke sterkte gehalveerd. Zij die overgingen werden, op grond van de samenvoegingswet, in tijdelijke dienst van de nieuwgevormde gemeente Houten genomen. Binnen drie maanden na de datum van herindeling moest ten aanzien van ieder van hen worden beslist in welke functie en rang zij in dienst konden blijven, anders zou ontslag volgen. Er behoefde echter geen stoelendans te worden gehouden, want alle overgeblevenen konden worden ingepast.

De burgemeestersfunctie gaf ook geen problemen. De drie gemeenten hadden al sedert 1946 dezelfde persoon als burgemeester. Toen deze op 5 december 1958 overleed, werd hij in verband met de samenvoegingsplannen opgevolgd door de burgemeester van Bunnik, Odiik en Werkhoven, die met de tijdelijke waarneming van Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal werd belast. Zo kon met ingang van de datum van samenvoeging een nieuwbenoemde starten.

De functie van gemeentesecretaris gaf uiteindelijk ook niet al te veel problemen. De secretaris van Schalkwijk en Tull en 't Waal was op

9 april 1960 overleden. De "eerste ambtenaar ter secretarie" (zoals dat toen heette), tevens loco-secretaris, weigerde een eventuele benoeming tot secretaris te zullen aannemen, omdat hij de secretaris van Houten niet in de weg wilde staan. Hij wilde uit morele overwegingen deze laatste, die een kroostrijk aankomend gezin, na de samenvoeging niet de eventuele weg van het wachtgeld laten gaan.

De functie van gemeente-ontvanger gaf geen probleem. De ontvanger van Schalkwijk, die dat ook van Tull en 't Waal was, ging één jaar vóór de samenvoeging met pensioen en nam die functies dat resterende jaar nog waar. Zo kon de gemeenteontvanger van Houten zijn ambt in de nieuwe gemeente voortzetten.

Naast een part-time bode bestond het gemeentelijke apparaat van de nieuwe gemeente uit 8 personen. Vóór de samenvoeging was er van een afdelingsvorming op de secretarie van Houten en op de gemeenschappelijke secretarie van Schalkwijk en Tull en 't Waal geen sprake. Iedere ambtenaar had weliswaar een bepaald deel van het totale takenpakket. Eerst na de samenvoeging kreeg een afdelingsvorming enige gestalte. Later is er een steeds meer uitgebreide en verfijnde opbouw gekomen.

Gemeentewerken, met Bouw- en Woningtoezicht (vanaf de samenvoeging Technische Dienst geheten), bleef onveranderd. Dit onderdeel was pas op 1 oktober 1961 ontstaan toen de Kring Gemeentewerken van zes gemeenten werd gesplitst in een kring voor de gemeenten Bunnik, Odijk en Werkhoven en een kring voor de gemeenten Houten, Schalkwijk en Tull en 't Waal.

Een aspect welke hoogst zelden is belicht, is het feit dat een samenvoeging van gemeenten een hele ingreep is en hoge eisen stelt aan het functioneren van ambtenaren. Zo moest, direct na de samenvoeging, de begroting voor dat dienstjaar (1962) nog worden opgesteld. Bij het opstellen van de gemeenterekening (balans) over de afgelopen dienstjaren van de drie opgeheven gemeenten deden zich nogal wat problemen voor. Zo ontstonden er geleidelijk achterstanden in het werk, welke in geen jaren meer werden ingelopen. De samenvoegingswet regelde ook, dat twee jaar na de datum van de herindeling de nieuwe gemeente verplicht was te bepalen welke van de voorschriften van de drie voormalige gemeenten voor het hele gebied van de nieuwe gemeente zouden gaan gelden. Bij het voorlopig dan wel definitief handhaven of vervallen verklaren van de voorschriften en bij het opstellen en invoeren van nieuwe hebben zich geen merkbare problemen voorgedaan, al is dit hele proces bijzonder arbeidsintensief geweest. Van geen van de drie opgeheven gemeenten waren er overzichten van bij voorbeeld geldende veror-

deningen en instructies. Bij het doen vervallen of handhaven, bij de toetreding tot, de uittreding en de aanwijzing van bestuurders in de geldende termijn van gemeenschappelijke regelingen (met andere gemeenten) hebben zich geen problemen voorgedaan. Wel gaf ook dit onderdeel nogal wat werk.

Met ingang van de datum van samenvoeging hadden de archieven van de opgeheven drie gemeenten afgesloten moeten worden. Dit is verzuimd. Er vond nu een gedeeltelijke vermenging plaats van het archief van Schalkwijk en dat van Tull en 't Waal met het archief van Houten. Bovendien ontbraken inventarissen van de archieven van de drie opgeheven gemeenten. De archieven van de voormalige gemeenten waren trouwens onvoldoende toegankelijk voor diegenen die er voordien niet mee hadden gewerkt. Aan de reconstructie van de archieven is tenslotte jaren later veel geld en tijd gestoken om tot volledige reconstructie en inventarisatie te komen.

Bij dit alles moet wel worden opgemerkt, dat ten tijde van de samenvoeging weinig of niets bekend was van wat er exact zou moeten gebeuren. De samenvoegingswet gaf zeer summiere richtlijnen. Al was in een enkel geval was wel advies in te winnen, een draaiboek of iets van dien aard ontbrak. Alles werd min of meer overgelaten aan het lokale bestuur en aan het gemeentepersoneel.

Na de samenvoeging werd de gemeentesecretarie gehuisvest in het gemeentehuis van Houten, een voormalige (ambts)woning van de burgemeester. Er werd in die tijd geen enkele voorziening getroffen voor de uitbreiding welke na de samenvoeging ontstond.

De hulpsecretarie in Schalkwijk heeft maar een tijdelijk karakter gehad. Bij een afname van de publieke belangstelling (omdat vele zaken op de gemeentesecretarie in Houten directer en sneller waren af te doen of te bespreken waren), volgde een geruisloze sluiting op 1 september 1968. Onder politieke druk ging de hulpsecretarie echter op 1 mei 1969 weer open.

Omdat het hulppostkantoor in Schalkwijk volgens het Staatsbedrijf der P.T.T. te weinig draagkracht bleef houden om als zelfstandige eenheid gehandhaafd te kunnen blijven, is in die tijd gezocht naar een combinatie van werkzaamheden van het postkantoor in Schalkwijk met die van de hulpsecretarie van de gemeente. Onder opheffing van de hulpsecretarie met ingang van 1 januari 1975 en de sluiting van het postagentschap in Tull en 't Waal zijn vele werkzaamheden van de hulpsecretarie toen overgeheveld naar het postkantoor.

Eerder werd al opgemerkt dat het beter zou zijn geweest om voor de

nieuwgevormde gemeente een andere naam te kiezen dan die van het hoofddorp. Naast het aspect van de identificatie onstond ook nog het streven om in alle adressen van de ingezetenen alleen de naam Houten te vermelden en niet meer die van de dorpen. De vrees was gewettigd dat op die wijze de namen Schalkwijk en Tull en 't Waal op den duur zouden gaan verdwijnen. De naam 't Goy was in de adressering door de gemeente Houten voordien al niet meer gebruikt. Het weglaten van de namen van de dorpen riep natuurlijk weerstanden op. Het gaat er ook niet om om eeuwenoude dorpsnamen zonder enige aanwijsbare of steekhoudende redenen weg te laten of de bestuurlijke schaalvergroting zou een reden daarvoor moeten zijn. Dit mag echter nimmer een reden zijn. De gemeenten zijn dan wel opgeheven, de dorpen echter niet en ook niet de gemeenschappen die in de dorpen leven. Op den duur zijn de dorpsnamen teruggekeerd. Het is wel een lang proces geweest om een strikte doorvoering bewerkstelligd te krijgen. Het allerlaatste gingen de belastingdiensten, de semi-overheidsinstellingen en de nutsbedrijven overstag. Dit laatste is mede het gevolg geweest van het invoeren van de postcode, die de codecijfers aan plaatsnamen koppelt. Vóór de invoering van die code was vooraf een heel goed samenspel geweest tussen de P.T.T. en de gemeente Houten om de dorpsnamen te handhaven. Dit was in Houten zo goed dat ook ook de naam 't Goy weer volledig werd hersteld, niet alleen in de adressering, maar ook op de bebouwde komborden en de bewegwijzering. De zorg van het gemeentebestuur voor de tot de gemeente Houten behorende kleine dorpen is, in verband met de uitgroei van het dorp Houten, mede van invloed geweest.

Slotwoord.

Geconcludeerd zou moeten worden dat de samenvoeging heilzaam is geweest en voldaan heeft aan hetgeen ervan werd verwacht. Dit is echter niet zo. In plaats van drie gemeenten werd het er één. De raadsleden waren, op één na, dat ook in een van de voormalige gemeenten geweest. Noch de persoon van de nieuwe burgemeester, noch die van de twee wethouders en van de gemeentesecretaris waarborgden een vergroting van de bestuurskracht en daarom ging de nieuwe gemeente ook geen sterke randgemeente van de stad Utrecht vormen. Bij een aandachtige beschouwing blijkt, zoals al werd opgemerkt, de propagandistische kreet van het vergroten van de bestuurskracht loos te zijn geweest.

Dat het tenslotte voor Houten allemaal nog anders uitpakte, heeft niet aan de samenvoeging gelegen, maar aan de aanwijzing van het dorp als groeikern. Nadat de gemeente zo'n kleine tien jaar bestond is die uitgroei begonnen, en heeft zijn uitwerking niet gemist.

Nu, 25 jaar na de samenvoeging van 1962, zijn de dorpen Houten, 't Goy, Schalkwijk en Tull en 't Waal opnieuw betrokken bij een plan tot gemeentelijke herindeling. Het gaat hierbij om de gemeentelijke herindeling van het Krommerijngebied, waarvan het voorontwerp intussen de inspraakronde is gepasseerd.

P.M. Heijmink Liesert,
Schalkwijk.

Bronnen:

- Inventaris van het archief van de gemeente Houten (1803) 1811-1961 (1964), nrs. 164-170.
- Inventaris van het archief van de gemeente Schalkwijk 1811-1961 (1964), nrs. 85-88.
- (nog niet geïnventariseerd) Archief van de gemeente Tull en 't Waal.

HET KAASPAKHUIS

=====

Het staat er nog, aan de Heul (Overeind 51) in Schalkwijk. Velen zullen er voorbij komen, het zien en verder gaan. Mogelijk dat toch bij deze of gene wel eens de vraag rijst welke betekenis het vroeger had. Eerst even terug tot vóór de bouw. Halverwege de negentiende eeuw kwam Jan Vulto, een boer uit Rumpst naar Schalkwijk. Hij had het huis gekocht aan de Heul, waar nu schilder Buschgens woont (Overeind 92). Bij die woning was een waag, waar handel in werd gewogen, o.a. kaas. Hij woog die kaas niet alleen, maar ging ze ook kopen. Er was toen nog weinig gelegenheid voor opslag en derhalve werden kazen zo gauw mogelijk doorverkocht. Ze werden aanvankelijk ook verstuurd met een beurtschipper op de Lek, die ze afleverde in Groot-Ammers en andere plaatsen, waar toen reeds pakhuizen waren. Naast het wegen en kopen van kazen werd ook stremsel en kaaszout verkocht voor de bereiding van kaas.

De handel ging zeker goed, want in 1882 bouwde Vulto elders zelf een kaaspakhuis: het grote gebouw dat er nu van buiten nog net zo uitziet. Het voorste gedeelte werd als woning voor de pakhuisknecht ingericht en in het achterste (en uiteraard het grootste gedeelte) kwamen de stellingen. In het midden was een breed pad, waarin de kaaswaag hing met een grote hoeveelheid gewichten, samen tot \pm 500 Kg. Vanaf dit brede pad werden naar voren en naar achteren stellingen aangebracht, zwaren palen met uitstekende armen aan weerszijden en daarop de planken. Ditzelfde kwam op de zolder, al waren daar de palen uit de aard van de zaak wat minder hoog.

De waag was een ronde plank die, aan vier stangen opgehangen, rondgedraaid kon worden. De kazen werden er in een cirkel opgelegd en opgestapeld. Daarna werden de nodige gewichten op de andere helft van de waag geplaatst en als de punt in het midden van de balans stond, kon het gewicht van de vracht bepaald worden. Daarna werd naar gelang de grootte van de kazen een brede of smalle stelling genomen, waar ze een plaatsje kregen. Intussen was door de betreffende boer een geldstuk in het potje voor de pakhuisknecht op het bureautje achter de deur gestopt en kon hij met zijn waagbriefje vertrekken. Dan pas was de volgende aan de beurt.

In de jaren 20 en 30, waarvan ik weet heb, was het op vrijdag een drukte van belang. Er waren weken in het hoogseizoen dat er 100 partijen aangevoerd werden. Soms stonden er hele files tot ver op de Provincialeweg te wachten, die dan telkens als er weer een boer ver-

*Het kaaspakhuis in
1986.*

Foto O.J. Wttewaall.

trok voetje voor voetje opschoven. De vertrekkende boer had dan tevens het nodige zout en stremsel en soms ook kaaskleursel ingeslagen. De mensen vonden het niet erg om te wachten. Ze waren toen niet zo gejaagd en namen de tijd zoals het viel. Ze waren niet alleen en konden onderling gezins-wederwaardigheden, weerperikelen, hooibouw en dergelijke bespreken. Er waren veel boeren die kaas maakten en het gebeurde dat het hele pakhuis vrijdags vol kwam. De totale capaciteit van het pakhuis was ongeveer 35.000 à 40.000 Kg ofwel + 5.000 kazen. Die moesten weer weg voor de volgende vrijdag en derhalve kwam er reeds zaterdag een koper die practisch de hele voorraad wegekocht. Er werden ook enkele winkels bevoorraad maar het grootste gedeelte werd en masse verkocht. Zoals ik reeds in een eerder artikel schreef (Tussen Rijn en Lek 18 (1984), 3 p. 1-9), werd 's maandags de kaas in de schuit geladen en via de wetering afgevoerd.

In het begin van deze eeuw nam de zaak een grote vlucht. Vultoging aanvankelijk met paard en wagen, later met een auto, wekelijks de boer op om daar de kazen te kopen. Door de intensivering van de veeteelt echter en de gemakkelijke manier waarop de boeren hun melk konden afzetten, gingen de boeren steeds minder kaas maken. Dit had tot gevolg dat de kaashandel in het kaaspakhuis sterk terugliep en ca. 1960 geheel werd stopgezet. Nadat het kaaspakhuis nog enkele jaren als opslag voor granen was gebruikt, werd het verkocht en daarmee was een stukje Schalkwijkse geschiedenis afgesloten.

P. Kool,
Schalkwijk.

"...hetwelk hem ter verpoozing verstrekte."

Het 'Dijkhuis' en eerdere huizen die hier stonden aan het begin van de Schalkwijkerwetering bij de Heul hebben vele opmerkelijke bewoners gekend. Vrijwel allemaal hebben ze een relatie gehad tot het voormalige Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams. Reden voldoende om juist een artikel te schrijven over één van de weinige bewoners van het huis dat aan het huidige voorafging die hier volstrekt niets mee te maken had. We hebben het dan over de lang vergeten maar destijds met eer en roem overgoten toneelspeler:

Andries Snoek (1766-1829).

Snoek kwam ter wereld als zoon van een Rotterdamse zeekapitein die zijn brood verdiende in de wijnhandel. Aanvankelijk zou Andries tot priester worden opgeleid maar wegens algehele mislukking nam vader hem bij zich in de wijnhandel. Het hart van de jonge Snoek trok echter naar het toneeltje dat zijn ouders thuis hadden staan. Daar gaf hij samen met zijn zus Helena (1764-1807) voorstellingen. Het ging niet geweldig met de zaak. Vader overleed in 1780 en moeder probeerde zo goed en zo kwaad dat ging de zaak draaiende te houden. Ondertussen gingen de toneelaspiraties van de kinderen gewoon door. In hun vrije tijd speelden ze in het 'liefhebberij-toneel', we zouden nu zeggen: amateurtoneel. In 1787 debuteerde Andries als 'semi-prof' in één van de bourgeois-toneelstukken van die tijd. Toen zijn moeder het jaar daarop failliet ging, stond niets een toneelcarrière meer in de weg. Broer en zus werden geëngageerd bij een reizend gezelschap, waarin zich de talentvolle Maria Adams bevond, zijn latere vrouw. De Snoeken hadden inmiddels de leiding van de troep gekregen en verbonden haar aan de Rotterdamse Schouwburg. Deze werd echter in 1793 door de oorlogsomstandigheden gesloten en Snoek restte niets anders dan weer te gaan reizen. Op deze reizen deden ze in 1795 het gebouw Utile et Amusant in Amsterdam aan, kort nadat de directeur van de Amsterdamse Schouwburg ruzie had gekregen met zijn grote acteurs. Hierdoor waren o.a. juffr. Wattier en Ward Bingly vertrokken. De directeur kwam zo onder de indruk van het (kas)succes van Snoek dat hij hem in dienst wilde nemen. Snoek hing echter sterk aan zijn eigen gezelschap waarin o.a. zijn vrouw speelde, zodat hij dit uitsluitend wilde op voorwaarde dat het hele gezelschap een contract zou krijgen. Zo werden Snoek en zijn gezelschap verbonden aan de Amsterdamse Schouwburg. Die band bleef, tot de dood van Snoek, 34 jaar later. Hier beleefde het gezelschap

Andries Snoek.

Collotie W. P. van Stockum.

Litografie van de jonge Andries Snoek in 19e eeuwse kledij. foto: Iconographisch Bureau

schap hoogtijdagen, zeker toen juffr. Wattier in 1796 terugkeerde. Met Wattier als tegenspeelster en Maria Adams in oude-vrouwen rollen, vierde Snoek triomfen. Het gezelschap was door huwelijksbanden hecht verbonden. Zo trouwde Snoek zelf met Maria Adams en trouwden zijn broer en zusters met Majofski's. Zowel de mannen als de vrouwen bleven na hun huwelijk werken, ook als er kinderen kwamen, hoewel dit niet bijster in de moraal van die dagen paste. Maar, voor toneelspelers golden nu eenmaal andere regels dan voor 'gewone' mensen. Bovendien trad men maar één, twee of drie maal per week op en waren de verdiensten van dien aard dat een kindermid er wel af kon. Andries en Maria kregen overigens geen kinderen.

'eene schitterende ster aan den horizon des schouwtooneels'

Snoek was bijzonder begaafd, had een mooie stem, een krachtig gezicht en een fiere houding. Door zijn nederigheid, wellevendheid en spitsvondigheid was hij erg geliefd. Zo gaat de anecdote dat zijn medespelers hem eens wilden plagen. Hij moest op het toneel iemand doodsteken maar ze hadden zijn degen uit de schede genomen en ver-

stopt. Toen dan het pijnlijke moment aanbrak dat hij naar de degen wilde grijpen maar een lege schede ontdekte, was hij zo ad rem om op rijm te zeggen: "Ooohh, dodelijk verzuim, heb ik mijn degen niet, zo sterf dan door mijn duim!" De tegenspeler, zo onder de indruk van deze spitsvondigheid, speelde direct mee en stortte dodelijk getroffen ter aarde onder daverend applaus van het publiek dat ademloos had zitten kijken hoe de grote meester zich hier uit zou redden (1).

Van al te grote lof hield hij niet en hoe lang het publiek ook applaudiseerde, hij liet zich meestal maar één keer per jaar terugroepen. Na de voorstelling trok hij zijn jas aan en liep zonder zich aan de huldeblijken iets gelegen te liggen door de menigte in de vestibule naar zijn toeslede die voor de deur op hem wachtte. Eens gebeurde er iets merkwaardigs. Een rijke makelaar wilde graag de hand van de grote toneelspeler drukken. Hij rende achter Snoek aan en stak zijn hoofd door het open raam naar binnen, daar iets onverstaanbaars mompelend terwijl hij zijn hand met iets hards op de borst van de acteur legde. Deze dacht dat hij met een krankzinnige te maken had en klopte zijn koetsier die schielijk wegreed. Verderop merkte Snoek dat hij een gouden snuifdoos met zijn beeltenis, afgezet met diamanten in zijn hand hield...

Opmerkingen over zijn spel van kritische deskundigen hoorde hij graag en deed er zijn voordeel mee. Algemeen werd hij gezien als de grootste Nederlandse toneelspeler van zijn tijd, samen met mevr. Wattier-Ziesenis. Fokke beschreef hem in 1830 als: "Ja, Snoek verscheen in dit oogenblik als eene schitterende ster aan den horizon des schouwtooneels, zoodat al wat tooneelliefhebber was als uit eenen mond bekende, dat Andries Snoek, als treurspeler, behalve Talma, met wien hij verdiende hand aan hand te gaan, geene wedergade had." (2) Napoleon was in 1810 zelfs zo onder de indruk van beide toneelspelers, dat hij ze met een jaargeld beloonde (3).

Het repertoire was inmiddels aangepast aan de politieke omwentelingen die hadden plaatsgevonden zodat voortaan grote Franse treurspelschrijvers als Racine en Corneille centraal stonden. Van 1811-1820 was Snoek directeur van de Schouwburg, een periode waarin Maria last kreeg van haar stem. Twee jaar werd al het mogelijke geprobeerd, maar in 1817 moet ze afscheid van het toneel nemen.

'Buitentje Bagatelle' in Schalkwijk

In Amsterdam kon Snoek moeilijk studeren en dus zocht hij zich een buitenhuis te kopen in een plaats waar de roem van het toneel nog niet was doorgedrongen zodat hij kon verzinken in de anonimiteit. Hij vond

zo'n huis in wat voor een Amsterdamse ster wel moest gelden als het eind van de wereld: het begin van de Schalkwijkerwetering bij de Heul, ver van iedere vorm van stedelijk vermaak. Hier kon Maria Adams rustig van haar oude dag genieten en hier kon Andries ongestoord studeren.

Bij het huis dat Johannes en Cornelia Spithoven uit Schalkwijk te koop aanboden hoorde 7 morgen land maar Snoek had geen intenties om een boerderij te beginnen en dus kocht hij slechts het huis met een halve morgen (4000 vierkante meter) tuin en boomgaard erbij. Voor f 900 werd hij eigenaar van dit huis (4) dat hij omdoopt in 'Buitentje Bagatelle', een typisch wuft-Amsterdamse naam ('t is maar een bagatelle) waar niemand op zou komen. Snoek heeft het huis ongetwijfeld opgeknapt, want in een necrologie wordt dit huis omschreven als: "Hij bezat in eigendom een zeer aardig Buitenverblijf, Bagatelle genaamd, te Schalkwijk aan de Lek, waar hij zeer afgezonderd leefde, en hetwelk hem ter verpoozing verstrekte, wanneer hij niet ten tooneele behoefde te verschijnen. Zijne vrouw bewoonde hetzelfde onafgebroken" (5). Bovendien is de verkoopprijs na negen jaar meer dan vier maal zo hoog terwijl prijzen van onroerend goed in die jaren nauwelijks stegen.

Het leven van een toneelspeler draait om twee dingen: rollen instuderen en ze spelen. Het instuderen deed hij te Schalkwijk. Hier woonde hij vredig met zijn vrouw die hetzelfde beroep jarenlang had beoefend en hem dus niet stoorde. Bovendien had het echtpaar geen kinderen. Tegenover zijn kunstvrienden kon hij vol vuur over rollen praten, maar tegen de Schalkwijkers die van toneel niet zo veel snaptten was hij meestal 'afgetrokken' (6) als het over toneel en roem ging. Hij was juist in Schalkwijk gaan wonen voor de eenvoudige rust die er van het boerendorp uitging. Hier kon hij als een eenvoudig landarbeider eenzaam langs de Lek slenteren zonder gestoord te worden (7).

Voorstellingen werden toen altijd gegeven op zaterdagavond en soms ook één of twee door de week. Het aantal voorstellingen was veel geringer dan tegenwoordig en vaak ook moest Snoek in één week afwisselend in diverse stukken spelen. Dit vereiste een grote mate van studie. Tijd om de grand-seigneur uit te hangen had een acteur dan ook niet. Uit het voorgaande bleek echter al dat het karakter van Snoek ook niet in de richting van een ruig openbaar leven trok. Was de rol in Schalkwijk geleerd, dan trok hij alleen naar Amsterdam waar hij een kamer had bij mejufvrouw Menke op de Prinsengracht bij de Noorderstraat. Dat was nodig, want tussendoor naar Schalkwijk komen had weinig zin. De reis per trekschuit van Amsterdam over Utrecht naar Schalkwijk kostte een halve dag en die ondernam hij meestal op zondagochtend, als hij een paar dagen vrij was na de voorstelling van zater-

*Don Alvar. A. Snoek als den Cid.
(Schemas van de Koninkl' Hill
Schouwburg te Amsterdam)*

Anàries Snoek in zijn zeer beroemde rol als 'aen Cid'

dagavond. Onderweg onderhield hij zich als 'gezellige praatvaar' met zijn medepassagiers. In Amsterdam speelde hij in 1828 zijn laatste rol als Rodrigo in 'Le Cid' van Corneille. Terwijl hij op zijn Amsterdamse kamer op 3 januari 1829 een rol aan het instuderen was, overleed hij. De begrafenis in de Zuiderkerk (begraven in de kerk mocht dat jaar voor het laatst) werd door duizenden bijgewoond. Zes weken was er rouw in de Amsterdamse schouwburg.

Lekdijk Bovendams

Maria Hendrica Adams had nadat ze weduwe was geworden niets meer dat haar aan Schalkwijk bond. Ze zat er helemaal alleen aan het eind van de wereld met haar stemkwaal en bleef na de begrafenis van Andries bij de Majofski's in Amsterdam die zich over haar ontfermden. Op 11 april, 3 maanden na het overlijden van haar man komt 'Bagatelle' al onder de hamer. Het wordt omschreven als "Een aangenaam, welgelegen en in den Engelschen smaak aangelegd Buitenverblijf, genaamd Bagatelle, geteekend numero 123, met deszelfs modern betimmerd Heeren Huis, voor hetzelfde een plein, waarvoor een Hek, voorts Koetshuis met Tuigenkast, stal voor twee Paarden, Hooi en stroozolders, wel aangelegden Tuin, Moestuin, Boomgaard, slingerlanen en slingerboschje met Hakhout bezet, te zamen groot vijf en Tachtig roeden, Elf Ellen..." (8). Dat was een heel wat klinkerder omschrijving dan het "...huis met omtrent een half morgen Tuin en Boomgaard" waarvan in 1820 nog sprake was.

Dat er veel aan gebeurd is blijkt ook uit de prijs. Had Snoek er in 1820 maar 900 gulden voor betaald, bij opbod biedt Jan Spithoven, landbouwer uit Cothen er 2200 gulden voor maar bij afslag doet het college van de Lekdijk Bovendams daar nog eens 1600 gulden bovenop zodat 'Bagatelle' voor 3800 gulden van de hand gaat. Ongetwijfeld was de naam 'Bagatelle' voor het eerbiedwaardige college veel te Amsterdams en werd er de zakelijke naam 'Dijkhuis' overheen geschilderd. Het huis brandde in 1865 af en werd toen herbouwd in de huidige vorm.

M. Bijleveld-Scholts, Schalkwijk
en H. Reinders, Bunnik.

noten

- (1) Brief d.d. 14 november 1962 van C.J. Reinalda te Bloemendaal.
- (2) A. Fokke "Beknopte levenschets van den nederlandschen tooneelspeeler Andries Snoek" in Almanak voor blijgeestigen, z.p., 1830.
- (3) Losse knipsels in map 80 bij het Theaterinstituut te Amsterdam.
- (4) Archief van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams 332
- (5) B.A. Fallee "Andries Snoek" in jaar- en zakboekje der kunst en wetenschap bevorderende maatschappij onder de zinspreuk V.W., 1829-1830.
- (6) A. Fokke "Beknopte levenschets van den nederlandschen tooneelspeeler Andries Snoek" in Almanak voor blijgeestigen, 1830.
- (7) J. Hilman: Ons Toneel, z.p., 1879, p. 271-279.
- (8) Archief van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams 332.

DE NACHTWACHT VAN SCHALKWIJK IN 1790

Inleiding.

Het dorp Schalkwijk zal vroeger wel ongeveer dezelfde rust hebben uitgestraald, die het nu nog heeft. Twee eeuwen geleden bestond de bevolking voor het overgrote deel uit boeren, terwijl er verder een aantal ambachtslieden woonden wier diensten in een agrarische maatschappij onontbeerlijk zijn. Toch zullen ondanks deze rust diefstal door inbraak of beroving, baldadigheid, oplichterij en handgemeen in het dorp zijn voorgekomen, zij het niet in een mate die zich aanmerkelijk onderscheidde van naburige plaatsen.

Dieven die in Schalkwijk hun slag hadden geslagen, zullen er meestal niet in geslaagd zijn direct te ontkomen, maar gedwongen zijn geweest ergens een schuilplaats te vinden. Dit kan niet al te gemakkelijk zijn geweest: de boerderijen zullen wel vrijwel zonder uitzondering een waakhond hebben gehad, hoewel we over de 'honddichtheid' van twee eeuwen geleden althans voor Schalkwijk niet zijn ingelicht. Schuilplaatsen die de dieven overbleven waren verlaten en afgelegen gebouwen als schuren en het hok waarin los aangetroffen vee geschut werd, maar bijvoorbeeld ook het kerkhof. Kon de dief zo snel geen goede schuilplaats vinden, dan was hij in Schalkwijk slecht af. De weinige wegen die er waren droegen de complimenteuze naam 'Kleiweg', maar zij lagen er tijdens de herfst en winter zo slecht bij, dat vluchten erg moeilijk werd. Bovendien waren deze wegen vrijwel allemaal recht, waardoor de mogelijkheid om ongemerkt te ontkomen verder werd verkleind.

Gezien het voorgaande zal men er in het dorp gedurende het grootste deel van de zeventiende en achttiende eeuw weinig behoefte aan hebben gehad om speciale bewakingsmaatregelen te nemen. Die behoefte ontstond aan het eind van de achttiende eeuw echter kennelijk wel. Er moeten zich in die periode ontwikkelingen hebben voorgedaan waarin de Schalkwijkse gemeenschap genoeg reden zag om een nachtwacht in te stellen. De rond 160 gulden die men er jaarlijks voor over had om op deze manier de rust in het dorp te garanderen, was zeker geen geringe som. Het bedrag werd samen met de andere uitgaven van de plaatselijke overheid omgeslagen over de niet-armlastige ingezetenen, waarbij ieder een naar draagkracht werd belast.

Wat zouden nu de redenen kunnen zijn geweest die het bestuur van de ambachtsherlijkheid Schalkwijk er in 1790 toe aanzetten om een bewakingsdienst te laten uitvoeren? Die redenen zijn waarschijnlijk niet

zozeer te zoeken in omstandigheden die specifiek golden voor deze plattelandsgemeenschap, maar in degene die de Republiek der Verenigde Nederlanden als geheel betroffen. Gedurende de voorafgaande decennia immers was het verzet tegen de stadhouder en de regenten die -vaak namens hem- de bestuursfuncties uitoefenden, steeds sterker geworden. De roep om de macht met grotere groepen van de bevolking te delen werd steeds vaker gehoord. De naam die deze 'nationale' beweging kreeg was 'Patriotten' of 'Staatsgezinden' en zij stelden zich op tegenover de faktie die als 'Prinsgezind' bekend kwam te staan. De patriottenbeweging die er mede oorzaak van was dat de stadhouder in 1785 zijn residentie van Den Haag naar 't Loo verplaatste, werd in 1787 door buitenlandse interventie uiteengeslagen: dezelfde stadhouder had de hulp van zijn zwager de koning van Pruisen ingeroepen, die er onder andere voor zorgde dat de Utrechtse vrijkorpsen werden ontbonden. Veel Patriotten vluchtten daarop naar Frankrijk.

Maar de beweging die zich inzette voor de verbreding van de basis waarop het gevestigde gezag steunde kreeg weer nieuw leven, met name na de gebeurtenissen in Frankrijk in 1789. Op 14 juli van dat jaar was in Parijs de Bastille bestormd, het begin van de Revolutie die het 'Ancien Régime' omverwierp. Bij deze gebeurtenissen was een aantal mensen uit de Republiek betrokken, die hier tot de Patriottenbeweging hadden behoord. De westerse wereld was al zo internationaal georiënteerd, dat dit soort stromingen niet bij de landsgrenzen ophield en in de tweede helft van dat jaar vond in de zuidelijke- of Oostenrijkse Nederlanden -het huidige België- een opstand plaats die bekend staat als de Brabantse omwenteling. De Oostenrijkse troepen werden uit het land verdreven en een stroming met meer democratische pretenties kwam aan de macht.

De activiteiten van de Staatsgezinden in de Republiek, die zichzelf nu Bataven gingen noemen, zorgden voor een gevoel van onrust in de Zeven Provinciën. Men kon ook hier vrezen, dat er pogingen zouden worden ondernomen om het gevestigde gezag omver te werpen of tenminste te saboteren. Het lijkt mij dan ook dat de beslissing van het bestuur van de ambachtsheerlijkheid Schalkwijk uit 1790 om het dorp 's-nachts te laten bewaken tegen deze achtergrond moet worden gezien.

De nachtwacht

De oudst bekende aanbesteding van de Schalkwijkse nachtwacht dateert van omstreeks september 1790. Het ging hier waarschijnlijk inderdaad om een aanbesteding, want de wacht zou niet worden gelopen door personeel in vaste dienst, maar door mensen die zelf verkozen de

taak voor een bepaalde vergoeding op zich te nemen. Het plaatselijk bestuur kocht dus een dienst die werd verricht door derden. Omdat men vanzelfsprekend zo weinig mogelijk voor deze dienst wilde betalen, gebeurde de verkoop bij publieke aanbesteding. Zo kon de concurrentie van de belangstellenden een gunstige invloed hebben op het bedrag dat men uiteindelijk voor de nachtwacht moest neertellen.

De aangewezen plaats voor dit soort aanbestedingen was het 'Recht-huis', de vaste naam voor een dorpsherberg waar de officiële handelingen van de plaatselijke overheid plaatsvonden. Uit soortgelijke aanbestedingen in omliggende dorpen maak ik op dat volgorde van de procedure van aanbesteding omgekeerd was aan die waarbij iets -bijvoorbeeld onroerend goed of het innen van belastingen- werd verkocht. De wacht werd dus door de 'veilingmeester' laag ingezet, veel lager dan het bedrag dat men verwachtte te moeten betalen. Vervolgens verhoogde hij het bedrag telkens met gelijke stappen, vijf of tien gulden per keer. Naarmate het verwachte koopbedrag dichterbij kwam, verkleinde hij de stappen tot twee gulden. Dan kwam het moment waarop de nachtwacht door iemand werd 'gemijnd'. In het onderhavige geval gebeurde dat door Arie van Schaick voor de wacht over het Boveneind op een bedrag van 88 gulden. Dit betekende echter niet, dat de procedure was afgesloten: de veilingmeester ging er nu toe over de wacht weer in te zetten, nu echter op afslag, en te beginnen bij het door van Schaick geboden bedrag konden de aanwezigen steeds lagere sommen bieden. Het laagste bod kwam uiteindelijk van Cornelis van der Geer en Johannes Versteeg, die de wacht over het Boveneind voor 78 gulden aannamen. Bij deze procedures van op- en afslag werd door de veilingmeester altijd het zogenaamde trekgeld -tegenwoordig plok- of strijkgeld genoemd- toegekend aan degene, die het meest had afgedongen op het bedrag dat oorspronkelijk geboden was. Sommigen konden dus alleen aan het bieden deelnemen om dat trekgeld te krijgen en niet met de bedoeling om datgene te krijgen wat de inzet van de aanbesteding was. De wacht over het Benedeneind werd al gemijnd bij 82 gulden en tenslotte aanbesteed aan Hermanus en Abraham Oostveen voor 2 gulden minder. Zo werden de wachten elk door twee man aangenomen en vermoedelijk was het ook de bedoeling dat er per wacht door tenminste twee personen werd gepatrouilleerd en bovendien door diegenen, die bij de aanbesteding het werk hadden gemijnd. Maar zeker is dit niet, want deze punten komen niet voor in de regels die er voor de nachtwacht werden gesteld.

De grens tussen de wacht over het Boveneind en die over het Benedeneind werd gevormd door de 'Stenen Brug' die over de Schalkwijkse Wetering lag ter hoogte van de Hervormde kerk. De wacht over het

Boveneind -tegenwoordig Overeind genaamd- was de langste van de twee en was ongeveer drie kilometer lang, een afstand die in ongeveer een uur kon worden afgelegd. Die over het Benedeneind -de tegenwoordige Lagedijk en het Neereind- was een stuk korter. Vandaar de bepaling in het reglement voor de nachtwacht dat de personen die het Benedeneind bewaakten, tenminste tweemaal per nacht het kerkhof moesten inspecteren op lieden met kwade bedoelingen die zich daar schuilhielden. Ook stond in de voorschriften, dat de 'benedenwacht' eveneens tweemaal per nacht moesten nazien of het sleutelgat van de kerkdeur open of verstopt was. Deze bepaling is op het eerste gezicht misschien wat onbegrijpelijk, maar hij had wel degelijk zin. Degene(n) die kwaad in de zin hadden, zouden zeker willen voorkomen dat na het ontdekken van hun misdaad alarm werd geslagen. kerkklokken waren sinds een grijs verleden het middel bij uitstek om de aandacht van de gemeenschap op een bijzonder feit -zij het een belangrijke aankondiging door het plaatselijk bestuur of een noodsituatie- te vestigen. Daarom wilde men nagaan of iemand het gebruik van dat alarmmiddel probeerde te verhinderen door de toegang tot de kerk te blokkeren. Een van de bepalingen die in het reglement voor de nachtwacht voorkomt is dan ook, dat er middels de kerkklok alarm moet worden geslagen wanneer er onraad is geconstateerd. Al snel zouden zich dan een aantal inwoners met hun honden bij de wachters voegen om de jacht op de gezochten in te zetten.

Inderdaad kon worden verwacht dat het niet lang zou duren voordat sommige inwoners op het alarm zouden reageren. Dit hing samen met een volgende regel waar de nachtwacht zich aan had te houden, namelijk een tijdmelding die de hele wacht en daarom bijna de hele nacht duurde. De wachters werden door het plaatselijk bestuur voorzien van een 'klep', waarmee zij voor alle woonhuizen moesten slaan en roepen hoe laat het was. Zo lang als de wacht duurde, namelijk van 's avonds tien tot de volgende ochtend drie uur was er daarom een aanhoudend geroep van de nachtwacht te horen. Aan de tijdmelding werd ongetwijfeld nog een zegswijze toegevoegd die er op neerkwam dat alles in orde was. De wacht werd alleen tijdens het najaar en de winter uitgevoerd. Men ging er kennelijk van uit, dat er door het extra licht tijdens voorjaar en zomer gedurende zo'n groot deel van het etmaal mensen op de been waren, dat de kans op misdaad daardoor genoeg verkleind werd. Maar de wacht kan 's winters niet altijd even aangenaam geweest zijn. Men kan zich voorstellen hoe het was om in een dorp zonder enige openbare verlichting -het licht dat er was kwam van de huizen en van de maan- in de koude nachten tussen tien en drie enkele malen de route langs de huizen te lopen die zich in een lange rij uitstrekten. De wachters

zullen ongetwijfeld hier en daar zijn gestopt om zich te warmen bij een vuur en een versterking tot zich te nemen. De bewoners zullen daartoe temeer gelegenheid hebben gegeven, omdat men in de kleine gemeenschap die Schalkwijk was, de nachtwacht als een aangelegenheid van algemeen belang moet hebben ervaren.

De laatste klep -zoals de nachtwacht kortweg werd genoemd- waarvan we bewijs hebben, was die van de winter 1793-1794. Misschien werd een jaar later ook nog wacht gelopen, maar die zal dan zijn onderbroken door de invasie van de Franse legers in januari 1795. Want toen de Fransen eenmaal in het land waren, was er geen reden meer om onruststokerij te vrezen van de Bataven. Zij zagen de Fransen als voorvechters van hun eigen idealen en nadat ze om de vrijheidsboom hadden gedanst konden ze in de politiek, waar de regenten van de Republiek inmiddels het veld hadden moeten ruimen, hun ideeën gestalte gaan geven.

R.J. Butterman,
Wijk bij Duurstede.

Conditie van aanbesteding van de klep in Schalkwijk, 1790
(Gemeentearchief Schalkwijk No. 39)

Condiitiën en voorwaarden waarna schout en gerechte van Schalkwijk publicq zullen aanbesteden: het houden van de nagtwagt in den dorpe van Schalkwijk, beginnende van den 22e september 1790 tot den 22e maart 1791.

De aannemers zullen moeten gaan van 's avonds ten 10 tot 's morgens ten drie uren en zullen bij faute vandien telken reise verbeuren 3 gulden.

De aannemers van het Boveneijndt zullen gaan van Jan de Bree in de Pothoek tot aan de Steene Brug en die van het Benedeneijndt van Gijsbert van Dijk tot aan de gemelde Steene Brug.

De aannemers zullen door het gerecht worden voorzien van een klep, waarmede zij ieder uur voor iedere hofstede zullen moeten slaan en roepen, wat uur het is.

De aannemers van de benedenwagt zullen tenminsten tweemaal in ieder nagt het kerkhof moeten in de ronte gaan en examineeren, of het sleutelgat van de kerkdeur open of verstopt is.

Zoo ras eenig ongemak of kwaad volk bij hun bespeurt word, zullen zij terstond gewag moeten maken en de klok doen trekken.

De betaling zal geschieden in twee termijnen, alsse de eene helft den 1e januarij en de wederhelft den 22e maart 1791.

Trekgeld	f "-11-"
De bovenwagt ingezet bij Arie van Schaick op	f 88-""
minder aangenomen met	f <u>10-""</u>
bij Cornelis van der Geer en Johannes Versteeg	f 78-""

Trekgeld	f "-11-"
De benedenwagt ingezet bij Hendrik van den Brink op	f 82-""
minder aangenomen met	f <u>2-""</u>
bij Hermanus van Oostveen en Abraham van Oostveen	f <u>80-""</u>
	f 158-""

EEN VOLKSTELLING UIT SCHALKWIJK VAN 1786

Volkstellingen in de eigenlijke zin van het woord beginnen in ons land pas in 1829. Vanaf dat moment werd elke 10 jaar op de laatste dag van het decennium de hele bevolking geteld. Plaatselijk echter is dat ook al eerder gebeurd. Van de meeste plaatsen in het Krommerijng gebied is er in de 17e en 18e eeuw om uiteenlopende redenen wel eens zo'n telling gehouden. Soms was hij nodig voor belastingheffing (1793/5, 1807/8) soms voor defensie (1672, 1786). Helaas zijn niet alle lijsten bewaard gebleven.

De redactie wil in de komende jaren diverse van deze lijsten als bronnenpublicatie uitgeven. In dit Schalkwijknummer is uiteraard de Schalkwijkse lijst aan de beurt. De lijst is op 25 juli 1786 gemaakt door de schepenen in opdracht van de Staten van Utrecht (Gemeentearchief Schalkwijk No. 28). Aanleiding was de Patriottenstrijd en de kans dat ons land betrokken zou raken bij een revolte of een oorlog.

Lijste van het getal der Persoonen, die zig in ijder huijsgezin
in den Gerechte van Schalkwijk woongagtig, bevinden.

Bouwlieden &a

1 Den Dijkmeester Dirk de Ridder (Bouwman)	
	zijn huijsgezin bestaat in 16 personen
2 Jan Uyttewaal (Bouwman)	8
3 Johannes van Lent (Bouwman)	8
4 Jan van Amerongen (Bouwman en Daghuurder)	3
5 Gerrit van Kooten (Bouwman)	6
6 Klaas Verdam (Bouwman)	12
7 Jan den Hartog (Bouwman)	9
8 Gijsbert Pouw (Bouwman)	11
9 Gerrit Cornelisz van Roijen (Bouwman)	9
10 Anthonij van Dijk (Bouwman)	11
11 Anthonij van Roijen (Bouwman)	8
12 Arie van Dijk (Bouwman)	3
13 Anthonij Vermeulen (Bouwman)	5
14 Anthonij Hoofd (Bouwman)	6
15 Gijsbert van Dijk (Bouwman)	8
16 Sijmen van Zijl (Bouwman)	8
17 Jan van Schaijck (Bouwman)	5
18 Hendrik Tukker (Bouwman)	5
19 Arie van Kooten (Bouwman en tapper)	13
20 De wed. van Aart in den Eng (Bouwster)	7
21 Jan van Oostrum (Bouwman)	9
22 de kinderen van Anthonij de Wit (Bouwlieden)	7
23 Arie van Roijen (Bouwman)	10
24 Willem Pouw (Bouwman)	5
25 Bastiaan van der Worp (Bouwman)	7
26 Bernardus Baars (Bouwman)	10
27 Gijsbert de Bie (Bouwman)	8
28 Egbert Uijterwaal (Bouwman)	5
29 Jan de Kruijff (Bouwman en Herbergier)	10
30 De wed. van Gerrit de Bree (Bouwster)	7
31 Dirk van Avezaat (Bouwman)	8
32 Aalbert Blaas (Bouwman)	7
33 De Heer Freken	3
34 De Heer Johannes Muntendam (Predikant)	9
35 De Heer Koetschuijter (Pastoor)	3
36 Hermanus Maree (Schoolmeester)	2

37 Gerrit Christiaan Berlang (Chirurgijn)	6
<u>Daghuurders winkeliers, werkbasen &a</u>	
38 De wed. van Arie van Beek (Daghr)	3
39 Teunis van Pothuijsen (Daghr)	4
40 Aart van den Boog (Daghr)	3
41 Roelof Veld (Daghr)	3
42 Jacob Bark (Daghr)	3
43 Jan de Bree (Daghr)	7
44 Wouter Broekbergen (Daghr)	2
45 Sijmen de Kruijf (Daghr)	3
46 Teunis van der Wielen (Daghr)	5
47 Cornelis van Gent (Daghr)	4
48 Dirk Hilderse (Daghr)	2
49 Gerrit Grootveld (Daghr)	5
50 De wed. van Dirk Weijerse (Daghr)	4
51 Janus Broekhuijsen (Daghr)	5
52 Hendrik van Gijn (Daghr)	3
53 Cornelis Uijttewaal (Daghr)	5
54 Cornelis Sweserijn (Daghr)	5
55 Gerrit van Gent (Daghr)	4
56 Teunis de Kruijf (Daghr)	4
57 Dirk van Winssen (Daghr)	2
58 Japik de Bree (Daghr)	5
59 Steven Scheerder (Daghr)	4
60 Floor van den Berg (Daghr)	6
61 Jan Bosman (Daghr)	6
62 Jan Oostrom (Daghr)	3
63 Arie van Schaijck (Daghr)	6
64 Hendrik Sprang (Daghr)	5
65 Anthonij Bijl (Daghr)	4
66 Johannes Stekelenburg (Daghr)	3
67 Johannes de Roij (Daghr)	3
68 Gijsbert van Amerongen (Daghr)	3
69 De wed. van Willem Roskam (Daghr)	3
70 Cornelis de Heus (zig generende met de Melkerij)	4
71 Huijbert van den Brink (Timmerman)	3
72 Cornelis van Dillen (Timmermans-knegt)	3
73 Jan Lammere (Kleermaker)	2
74 Arie Pouw (Winkelier)	4
75 Jan van Pothuijsen (Smit)	4
76 Christiaan Walders (Schoenmaker)	3

77 Johannes Dekker (Schipper)	3
78 Arnoldus Rietveld (Rademaker)	4
79 Adrianus de Beus (Thuijnman)	6
80 Hendrik van den Brink (Kleermaker)	8
81 Willem Middag (Maarschalk-Dienaar)	2
82 Pieter Vorst (Kleermaker)	3
83 Jan Hoefsmit (Smit)	5
84 Engelbart Groen (Bakker)	4
85 Johannes van den Bogaard (Rademaker)	1
86 Lambert Vorstijne (Water Molenaar)	1
87 Johannes van Amerongen (Dekker)	3
88 Pieter Limmen (Molen-maker)	5
89 Bart van den Bogaard (Thuijn-man)	4
90 Maria Goes (Tapster)	3
91 Arnoldus Appelhof (Schipper)	11
92 Cornelis van Kooten (Kleermaker)	6
93 Pieter Ladrak (Kleermaker)	4
94 Steven Verheij (Schoenmaker)	3
95 Pieter van den Oudenrijn (Schipper)	3
96 Jan van Toorn (Smit)	3
97 Dirk Turkenburg (Winkelier en Tapper)	6
98 Cornelis van der Geer (Schoenmaker)	5
99 Roelof van Amerongen (Timmerman)	7
100 Pieter Gadella (Verver en Glasemaker)	5
101 vrouw van Schaijck (Spinster)	1
102 Huijbert van Amerongen (Dekker)	5

Huijsgezinnen en Persoonen op Rietveld onder den
Gerechte van Schalkwijk, die in de consumptielas-
ten haar Gemaal en zegel betalen in Tul en Twaal.

103 Willem de Bree (Bouwman)	3
104 Cornelis Swambach (Bouwman)	6
105 Gerrit Arien van Roijen (Bouwman)	6
106 De wed. Aart van der Wielen (Daghr)	2
107 Dirk Verweij (Daghr)	4
108 De wed. Hendrik de Kruijf (Daghr)	2
109 Terus de Jong (Daghr)	3
110 Casper Hol (Daghr)	2

111 Bernardus van Pothuijsen (Daghr)	3
112 Cornelis Stekelenburg (Daghr)	3
113 Dirk de Kruijf (Daghr)	4
114 Jan de Leeuw (Daghr)	4
115 Johannes Schimmel (Daghr)	3
116 Jan van der Horst (Kleermaker)	2
117 Jan Kouwenberg (Smit)	3

Onvermogene en gealimenteerd wordende hujsgezinnen en personen.

118 De wed. van Hendrik van Ree (Daghr)	2
119 Pieter Mastwijk	2
120 Gerrit Pijselman	1
121 Andries Teunisse	2
122 Daniel Stuijvenberg	5
123 De wed. Johannes van den Brink	6
124 De wed. Barend Espenheuvcl	1
125 Geurt van Leeuwen	5
126 De wed. Boudewijn van Dijk	2
127 De wed. Huijbert van der Geer	2
128 Dirk van Zijl	1
129 Hendrik van Schaijck	4
130 Willem Mulder	6
131 Jan Liefjes	4
132 De wed. Hendrik Roffers	2
133 De wed. van Jacob de Kleyn	3
134 Teunis van der Geer	2
135 Bart Ewijk	2
136 De wed. van Lambert van Dijk	1
137 Jan Putjes	2
138 De wed. van Aalbert de Heus	1
139 Hendrik van der Horst	6
140 Hermanus Oostveen	4
141 Lijsbet de Kruijf	2

141 Huijsgezinnen uijtmakende te zamen 654 personen

Aldus deese Lijste geformeerd, ingevolge ordere en
aanschrijvinge van de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerden

Staten 's Lands van Utrecht in dato 4e Julij 1786,
door Schout en Schepenen van Schalkwijk op den 25e
Julij 1786. w.g.:

A.C. de Normandie van Schalkwijk

Gerrit van Roijen

Bernardus Baas

In kennisse van mij C. v. Beest, secretaris.

Op de lijst komen 141 'huijsgezinnen' voor. De toevoeging 'huijs' heeft geen betekenis. Enkele beroepen verdienen uitleg:

Bouwman (1), Bouwster (20), Bouwlieden (22) = boer, boerin en boeren
Daghr (4) = daghuurder, dagloner of arbeider.
De gebruikelijke verdeling in (vaste) arbeiders en (losse) dagloners is in de lijst niet gemaakt.

Tapper (19) = kroeghouder
Chirurgijn (37) = Een soort EHBO-er die zich als arts voordeed maar het beslist niet was.
Chirurg en Chirurgijn is niet hetzelfde!

Zich generende met de Melkerij (70) = melkknecht of melkslijter?

Rademaker (78) = wagenmaker
Thuijnman (79) = groentekweker
Maarschalk-Dienaar (81) = gerechtsbode<
Dekker (87) = rietdekker
Verver en Glasemaker (100) = schilder en glaszetter
Consumptielasten (na 102) = het totaal van de indirecte belastingen
Gemaal en Zegel (na 102) = twee indirecte belastingen
Gealimenteerd (na 117) = die bijstand ontvangen

Overzicht:

aantal + beroep	in % v.d. beroepsbev.	aantal personen	in % v.d. tot. bevolking	gemiddelde gezinsgrootte
35 boeren	24,8%	267	40,8%	7,6*
<u>42 arbeiders</u>	<u>29,8%</u>	<u>157</u>	<u>24,0%</u>	3,7
77 agr. gezinnen	54,6%	424	64,8%	5,5
5 elite 33/37	3,5%	23	3,5%	4,6
<u>35 middenstanders</u>	<u>24,8%</u>	<u>139</u>	<u>21,3%</u>	4,0
40 overige beroep	28,4%	162	24,8%	4,1

<u>24</u> bedeeden	<u>17,0%</u>	<u>68</u>	<u>10,4%</u>	2,8
141 gezinnen	100%	654	100%	4,6

*De grote gezinnen van boeren kwamen vooral tot stand door het grote aantal inwonende knechten en meiden.

Opvallend in deze lijst is het grote aantal mensen dat van de bijstand leeft. Maar liefst 24 gezinnen, een op de zes wordt bedeed. We zien hier iets terug van de algemene klacht eind 18e eeuw dat de armenzorg niet meer te betalen was. Op de totale bevolking werd 10% bedeed. Dat was voor een dergelijke bevolking met een klein overschot een grote belasting. Daar tegenover staat een 'lichte' top met naast de gebruikelijke predikant, pastoor, schoolmeester en kwakzalver slechts één rentenier. Een dergelijke bevolking met een zware basis en een lichte top is relatief arm. De middenstand wijkt niet af van wat 'normaal' is voor een boerendorp. Alle beroepen kunnen beschouwd worden al 'verzorgend' voor de rest van de bevolking. Afgezien van de agrarische producten die naar de markt van Utrecht gingen zal de gemeenschap weinig economisch contact met buiten hebben gehad. Daarvoor lag zo ook te geïsoleerd. We hebben volgens de lijst te maken met een economisch vrij gesloten en niet al te rijk boerendorp. Maar wie wist dat nu eigenlijk niet?

Met dank aan Maria Bijleveld-Scholts,

H. Reinders,
Bunnik.

RECENSIE: 80 JAAR FANFAREKORPS SCHALKWIJK
=====

De fanfare van Schalkwijk bestaat 80 jaar. Een ander zou alleen 75 en 100 vieren maar fanfares zijn nu eenmaal feestelijke instellingen en dus wordt ook de 80 gevierd. Niet altijd waren fanfares zo feestelijk, zeker niet in 1906, het jaar waarin de openbare fanfare 'Wilhel-

mina' werd opgericht. Muziek was toen nog een privilege voor de bovenklassen: boeren, de kapelaan en Jhr. Wttewaal. Het was iets waar de gewone man buiten werd gehouden. Toen muziek na de oorlog voor iedereen 'mocht', durfden velen niet. Slechts 9 leden meldden zich in 1945 opnieuw aan. Dat is zelfs voor een klein dorp als Schalkwijk te weinig en dus gingen twee bestuursleden in het diepste geheim met kapelaan Vlaskamp praten over omzetting van 'Wilhelmina' in een RK-organisatie. Hoe dat afliep kunt U lezen op pag. 10. Wel wil ik verklappen dat de Hervormde voorzitter Gijs van Manen aftrad, de naam werd omgedoopt in 'RK-fanfare St. Caecilia' en de vijf katholieke boeren in de zeven leden tellende Schalkwijkse gemeenteraad voortaan subsidie verleenden. Het boek is ruim voorzien van foto's en grappige anecdotes zoals het verhaal over directeur Smeels, die -zoals duidelijk zal zijn uit zijn doopnamen Johannes Hubertus- in de volksmond 'Piet' heette en de burgeroorlog tussen de fanfares van Houten en Schalkwijk.

De auteur schrijft in de Schalkwijkse verteltrant die door zijn veelheid van voegwoorden wat overdadig aandoet maar goed past bij het onderwerp. Hij bewijst dat hij een groot Schalkwijk-kenner is. Daarnaast is hij als oud-secretaris van de fanfare ook goed ingevoerd in het wel en wee van deze vereniging.

Vooraf de naamlijsten vind ik boeiend. Het gebied tussen Rijn en Lek is eigenlijk maar een heel klein wereldje. Voorzitters als van Manen, Vulto of Sturkenboom hadden ook uit Bunnik (om maar een willekeurige plaats te noemen) kunnen komen. Vooral voor autochtone Schalkwijkers zijn de groepsfoto's leuk met ernaast de namen die de auteur heeft kunnen terugvinden. Wie herkent zijn grootvader als één van de onbekende muzikanten?

Heimink Liesert geeft een semi-objectief beeld in zijn boek. Objectief is hij daar waar hij de rol van zijn familie behandelt. Zo verdoezelt hij niet dat Hendrik Heimink, die als penningmeester een goed beheerder was, de fanfare aan de rand van bankroet bracht toen hij tot dirigent werd gekozen. Onder zijn directie vervielen de repetities tot een wanordelijke janboel. Helemaal objectief is hij niet, want uit het boek spreekt de warmte van iemand die de fanfare een goed hart toedraagt.

H. Reinders,
Bunnik.

*P.M. Heimink Liesert: Tachtig jaar Fanfarekorps Schalkwijk, uitgave RK-Fanfarekorps 'St. Caecilia' te Schalkwijk, f 12,50, verkrijgbaar bij de Rabobank te Schalkwijk.